

Apie tarptautinį Bažnyčios istorikų bendradarbiavimą ir jo rezultatus

Mažai kas šiuolaikiniame istorijos mokslo pasaulyje ginčija komparatyvistinio metodo pranašumus. Lietuvos istorija taip pat vis labiau kontekstualizuojama, visų pirma nustatant čia vykusią procesų sąsajas su bendru europinės civilizacijos raidos modeliu. Ne tik dėl geografinės padėties, bet ir dėl daugeliu atžvilgių panašios istorinės patirties Lietuva priskiriama Vidurio–Rytų Europos kultūriniam arealui. Bendrus, specifinius tik šiam regionui bruožus ypač stipriai formavo pusę dvidešimtojo amžiaus trukęs susidūrimas su socialistine ir nacionalsocialistine ideologijomis pagrįstais totalitariniais režimais. Šis sąlytis padarė didžiulį poveikį regiono visuomenės raidai ir žmonių sąmonei, tačiau akivaizdu, kad ne visose Vidurio–Rytų Europos valstybėse poveikis buvo vienodas. Nustatyti bendrumus ir kartu surasti skirtingų receptų priežastis galima tik lyginant dvidešimtajame amžiuje kiekvienoje šalyje vykusius istorinius procesus. Vieną svarbiausių komunistinių režimų ideologijos ir praktikos komponentų sudarė valstybinio ateizmo sistema, kuri turėjo du glaudžiai susijusius tikslus: nutraukti ar bent jau susilpninti žmogaus ryšį su tradicine religija ir eliminuoti religinių organizacijų įtaką, kėlusią pavojų režimo stabilumui. Nors pagrindinių valstybinio ateizmo priemonių arsenalas vi-

sose su juo susidūrusiose Vidurio–Rytų Europos šalyse buvo iš esmės panašus, atskiros religinės organizacijos ir visuomenė ne visur į tai reagavo vienodai, todėl įmanoma ir labai svarbu pabandyti nustatyti galimas to priežastis ir padarinius.

Komparatyvistinė naujausios Lietuvos istorijos perspektyva įgauna ryškesnius kontūrus, stiprėjant šio laikotarpio tyrinėtojų tarptautiniams ryšiams. Galima išskirti du nevienodo dydžio kontekstus, kuriuose galima lyginamoji analizė. Pirmas, mažesnis, apima tris Baltijos valstybes, kurių istorinė patirtis dvidešimtajame amžiuje buvo ypač panaši. Lietuvos, Latvijos ir Estijos naujausios istorijos tyrinėtojai aktyviau bendradarbiauti ir keistis tyrimų rezultatais pradėjo apie 1997 m.* Šiam procesui išibėgėjant, prasidėjo ir specializacija: rengiami seminarai ir konferencijos, aptariami bendri tyrimų projektai, skirti atskirų problemų analizei.

2001 m. spalio 12–13 d. Rygoje vyko Baltijos šalių Bažnyčios istorikų seminaras, kuris buvo surengtas jau antrą kartą (pirmas susitikimas įvyko 2000 m. Tartu). Seminare dalyvavo mokslininkai iš Estijos, Latvijos, Lietuvos, Suomijos ir Švedijos. Susitikimo metu nebuvo svarstomos vien konkrečios Bažnyčios istorijos problemos,

---

* 1997 m. spalio mėn. Vilniuje įvyko tarptautinė konferencija „Paspriešinimo totalitariniams režimams istorijos tyrimo problemos“, kurioje daugiausia pranešimų skaitė Baltijos šalių istorikai. 1999 m. anglų kalba išleistas straipsnių rinkinys „The Anti-Soviet Resistance in the Baltic States“. XX amžiaus antros pusės Baltijos šalių istorijos tyrinėtojų bendradarbiavimą skatina JAV įsikūrusi *Association for the Advancement of Baltic Studies*, nuo 1999 m. pradėjusi organizuoti šiai problematikai skirtus seminarus.

jame daugiau akcentuotas pasikeitimas informacija apie atliekamus tyrimus, jų būklę, naujų ryšių užmezgimas ir bendrų tyrimo projektų aptarimas. Visose Baltijos valstybėse kol kas nėra pakankamai istorikų, kurie tyrinėtų tik Bažnyčios patirtį totalitarinės diktatūros metais. Dėl suprantamų priežasčių gausiausiai buvo atstovaujami šios konferencijos šeimininkai latviai, tačiau galima teigti, kad tarp keturių pranešimus skaičiusių dalyvių iš Latvijos nebuvo nė vieno šios srities profesionalo. Trys iš jų – dvasininkai, kuriems jų konfesijų istorija yra arba buvusių diplominių darbų objektas, arba mėgėjiškas užsiėmimas, o prof. H. Strodsui naujausioji Katalikų Bažnyčios istorija Latvijoje toli gražu nėra vienintelė ir pagrindinė domėjimosi sritis.

Ateities perspektyva šiuo atžvilgiu bene geriausia Estijoje. Jaunas Tartu universiteto Teologijos fakulteto dėstytojas R. Altnurme, šiuo metu rengiantis monografiją apie Estijos evangelikų liuteronų bažnyčios ir sovietų valdžios santykius 1945–1949 m., subūrė Bažnyčios ir religijos istorijos tyrimų grupę, į kurią stengiasi pritraukti šia tematika besidominčius perspektyvius studentus. Šiame susitikime du jauni tyrinėtojai iš Tartu universiteto taip pat pristatė gan įdomius tyrimų projektus. Trūkstant tyrinėtojų vietoje, Latvijos ir Estijos liuteronų bažnyčių istorija labiau domisi Suomijos istorikai. Šį susitikimą taip pat organizavo šiuo metu Rygoje dirbantis Helsinkio universiteto docentas dr. J. Talonenas*. Jis, kaip ir keletas kitų šiame renginyje dalyvavusių istorikų, priklauso Suomijos Bažnyčios istorikų draugijai. Būtent jų iniciatyva buvo nutarta Suomijos mokslų akademijai pasiūlyti bendrą tyrimų projektą „Baltijos šalių bažnyčios XX amžiaus socialinių-kul-

tūrinių permainų procesuose“, kuriam vykdyti numatyta pasitelkti visus šia tema besidominčius tyrinėtojus.

Kitą, daug platesnį komparatyvinės analizės kontekstą sudaro buvusios socialistinės stovyklos šalys. Naujausiosios Lietuvos istorijos specialistai tokio lygmens renginiuose dalyvauja, atrodo, mažiau nei anksčiau minėtuose. Tuo tarpu tyrimai, susiję su Vidurio–Rytų Europos pokomunistinės visuomenės patirtimi komunistinėje sistemoje, yra viena iš prioritetinių tyrimo kryptių šiuolaikinėje historiografijoje. Tuo užsiima atskiri institutai (vien Vokietijoje tokių yra keletas: Eichstate, Berlyne ir kt.), rengiama daugybė mokslinių konferencijų, rašomos monografijos. Bažnyčios ir tikinčiųjų veikimo valstybinio ateizmo sąlygomis būdus taip pat bandoma nagrinėti, apibendrinant visų Vidurio–Rytų Europos šalių patirtį.

Šių eilučių autorius turėjo galimybę tiesiogiai tuo įsitikinti dalyvaudamas 2001 m. gruodžio 7–8 d. Vokietijoje, senas universitetines tradicijas turinčiame Giotingeno mieste vykusiame moksliniame seminare, kuris vadinosi „Religija Rytų Europoje „realaus socializmo“ sąlygomis (1953–1985)“. Tai nebuvo renginys, skirtas platesnei publikai, o gan siauro specialistų būrio darbinis susirinkimas. Pagal rengėjų sumanymą pagrindiniu seminaro objektu turėjo būti atskirų konfesijų Vidurio–Rytų Europoje prisitaikymas prie 1953–1985 m. stabiliai ir nepajudinamai atrodžiusios komunistinės sistemos, susiklostę religinių organizacijų santykio su komunistiniais režimais modeliai.

Seminaro metu, žinoma, negalėjo būti kalbama apie visas šio regiono valstybes ir visas konfesijas, tačiau jame perskaityti pranešimai pakankamai gerai atskleidė susiklosčiusias įvairias situacijas. Vienas pro-

* 1997 m. jis išleido knygą „Church under the Pressure of Stalinism: the Development of the Status and Activities of the Soviet Latvian Evangelical Church during 1944–1950“.

duktyviausių ir žymiausių Rusijos stačiatikių bažnyčios istorijos tyrinėtojų, Peterburgo universiteto dėstytojas dr. M. Škarovskis pateikė gan išsamią šios bažnyčios ir sovietų valdžios santykių 1945–1988 m. panoramą. Jau minėtas R. Altnurme apžvelgė Estijos liuteronų bažnyčios padėtį po 1953 m. Šių eilučių autorius kalbėjo apie sovietų valdžios ir Katalikų Bažnyčios Lietuvoje santykių pokyčius, kurie įvyko aštuntajame–devintajame dešimtmečiais. Prelegentas iš Vengrijos, profesorius T. Fabiny pateikė trumpą (1956–1958), tačiau labai iškalbingą epizodą iš šios šalies liuteronų bažnyčios istorijos. Jo tautietis C. Szabo supažindino su Vengrijoje naudotais Katalikų Bažnyčios kontrolės mechanizmais. Taip pat skaityti pranešimai apie sudėtingą konfesinę ir etninę padėtį buvusioje Jugoslavijoje (K. Buchenau iš Berlyno Rytų Europos instituto ir V. Rajspas iš Slovėnijos mokslinio instituto Vienoje). Juose buvo apibūdinti ir kiek skirtingos komunistinės valdžios elgsenos religinių organizacijų atžvilgiu pavyzdžiai. Beje, K. Buchenau bandė paneigti istoriografijoje vyraujančią sampratą, kad religinė politika buvusioje Jugoslavijoje labiausiai priklausė nuo Belgrado tautinės politikos uždavinių. Jis pabrėžė kitus ne mažiau svarbius veiksnius: nevienodą katalikų ir stačiatikių prozelitizmą ir pasirengimą evangelizuoti visuomenę, šių konfesijų tarptautinių ryšių reikšmę, įtaką visuomenėje.

Dauguma pranešimų buvo apžvalginio pobūdžio, tik Poznanės istorijos instituto bendradarbis O. Kiecas, panašiai kaip T. Fabiny, visas problemas iškėlė detaliau analizuodamas vieną epizodą, kuriame susipynė praktiškai visos su religijos padėtimi komunistinėje Lenkijoje susijusios gijos. Savo

pranešime jis apibūdino skirtingas Lenkijos christianizacijos istorijos interpretacijas, išryškėjusias minint šios šalies krikšto tūkstantmetį 1966 m. Katalikų Bažnyčios vyskupai ganytojiškajame laiške krikštą vertino kaip Lenkijos įsijungimą į Vakarų Europą ir juo padėtus pagrindus susitaikymui su vokiečiais. Tuo tarpu Lenkijos liuteronų ir stačiatikių bažnyčių vadovai išdėstė valdžiai priimtina mileniumo interpretaciją.

Diskusijų metu buvo ne vien tikslinamos kiekvieno pranešimo detalės, bet ir svarstomi ar bent jau suformuluoti bendresnio pobūdžio klausimai. Daugiausia akcentuotos dvi problemos: 1) kodėl protestantų bažnyčios Vidurio–Rytų Europoje sąlyginai labiau bendradarbiavo su komunistiniais režimais ir kaip tai atsiliepė jų padėčiai pokomunistinėje epochoje; 2) ar socialistinės stovyklos šalyse egzistavę religinio gyvenimo suvaržymai pagreitino ar stabdė visuomenės sekuliarizaciją šiame regione. Vieningo konsenso, atsakant į šiuos klausimus, nebuvo pasiekta, tačiau viena-reikšmiškai galima teigti, kad panašūs klausimai bei pažintis su skirtingai susiklosčiusiais komunistinės valdžios ir Bažnyčios santykio modeliais paskatino visus seminaro dalyvius iš naujo apmąstyti savo tyrimų problematiką. Tikėtina, kad tai paskatins ir naujas tyrimo kryptis, padės atsirasti vaisingoms išvalgoms. Kaip dar vieną šio seminaro ypatumą galima vertinti pasikeitimą patirtimi apie darbą su specifiniais šio laikotarpio šaltiniais. Tačiau svarbiausia tai, kad seminaro medžiaga, autoriams papildžius savo pranešimus bei tinkamai juos sutvarkius, bus paskelbta viena iš didžiausių Vakarų Europos kalbų ir tokiu būdu pateks į pasaulinę ar bent jau europinę istoriografinę apyvartą.